

Nagy Zsolt

„Ha így tenne valamennyi megye...”
Gyümölcsstermesztési törekvések Csík vármegyében
1876–1918 és 1940–1945 között

Lehet(ett)-e Csíkban gyümölcsöt termeszteni?

A történelmi Csíkszék (Gyergyó és Kászon fűszékeket is beleértve) a Maros forrásvidékén, illetve az Olt és mellékfolyói mentén elterülő településeivel a kiegyezést követően Erdély keleti határán, 1876 és 1918 között, majd a második bécsi döntés után, 1940-től szűk fél évtizeden át Magyarország egyik vármegyéjét alkotta. E közigazgatási egység kialakítását az 1876. évi XXXIII. törvénycikk I. fejezete rendelte el, amely székhelyként – az ekkor még egyedüli rendezett tanácsú várost – Csíkszeredát jelölte meg.¹

Az egykori vármegye határai által közrefogott területről (Al- és Felcsíkról, Gyergyóról, a Gyimesekről és Kászonokról) a közbeszédben, a médiában, de még a történeti-néprajzi szakirodalomban is az a kép alakult ki, hogy e magashegyi erdők és hosszú fagyos telek jellemezték „vad” táj alkalmatlan (volt) a gyümölcsstermesztés és -nemesítés gyakorlatának meggyökereztetéséhez, hagyományainak kialakításához, kialakulásához.

Valóban, sokáig – pontosabban a 19. század második feléig – Csík vármegye területén a leginkább tévhitre és nem szakismeretekre alapozott gyümölcsstermesztési gyakorlat rövid időn belül hozta meg eredményét: az öröklődő, nemzedékről nemzedékre átadott, az évtizedek során felgyülemelő keserű tapasztalatok, a kudarcok olyan mértékben beivódtak az emberek gondolkodásába, hogy a 19. század végi nagy országos gyümölcsészeti fellendülést csak kevesen fogadták lelkesedéssel, s a kedvezőtlennek tartott klimatikai, ökológiai tényezőkre hivatkozva inkább valamelyik szomszédos régióból szereztek be a család számára az évi szükségletet kielégítő gyümölcsmennyiséget, mintsem megtermelésével próbálkozzanak. A 19. század második fele azonban az erdélyi – s így a csíki – gyümölcsstermesztés történetében is elhozta az ún. okszerű, szakismereteken alapuló gyümölcsészet időszakát, amikor a sorra alakuló gazdasági, kertészeti, illetve gyümölcsészeti egyesületek a gyümölcsösök, a faiskolák telepítésében, a szaporítóanyag biztosításában, növényvédelmi akciók lebonyolításában, a szakvéleményezésben és szaktanácsadásban, a tagok terményeinek értékesítésében, a kertészek érdekvédelmében, a különböző kertészeti törvények megalkotásának sürgetésében, a hivatalos közlönyök kiadásában, a kertészeti lapok indításában s a szakoktatás megszervezésében is döntő szerepet

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertészmérnök hallgató (Sapientia EMTE MHK Kertészmérnöki Tanszék), Marosvásárhely, nagycszoalt@yahoo.com

¹ XXXIII. törvénycikk (a továbbiakban tc.) *nemely törvényhatóság területének szabályozásáról és az ezzel kapcsolatos intézkedésekről*. I. fejezet (a továbbiakban f.) *a területi szabályozásról*. 1 § 1876.

vállaltak. A nyilvános előadássorozatok és tanfolyamok mellett a lokális, regionális és országos kertészeti, konyhakerti és gyümölcsészeti kiállítások többsége is ezen egyesületek szervezőmunkájának érdeme.

Csík vármegye az országos szintű gyümölcsészeti mozgalom feladataiból meglepően nagy részt vállalt magára, s cáfolatát adta annak a közhiedelemnek, miszerint területe nem megfelelő a minőségi gyümölcs előállítására. Erről a korszak legkiválóbb pomológus szakértője, mezőkovácsházai Bereczki Máté is több levelében megemlékezett, s sóvárogva jegyezte meg: „Ha így tenne valamennyi megye (...) hazai gyümölcsészetünk egy pár évtized alatt biztosan fölvirágoznék.”²

Tanulmányomban a történelmi Csíkszék gyümölcsstermesztési virágkorának, az 1876–1918 és 1940–1945 közötti vármegyei időszaknak a gyümölcsészeti törekvéseit tekintem át.³

Gyümölcsstermesztés Csík vármegyében az 1876-os megyerendezéstől 1918-ig

Az 1769–1773 között végzett első katonai topográfiai felmérés térképszelvényeiről egyértelműen leolvasható, hogy a legtöbb csíki, gyergyói, gyimesi és kászoni település esetében a táji környezet, a domborzati adottságok komoly akadályokat gördítettek a nagyobb méretű, kísérletező jellegű, ún. okszerű (vagy racionális) gyümölcsstermesztés elé. „A csekély terjedelmű térségen elhelyezkedett sűrű népességnek aránylag szűkebb belső telkek jutottak, minélfogva kertjeik is jelentéktelenebbek a Székelyföld többi részéhez viszonyítva.” – jegyezte meg erről a közgazdasági és közművelődési állapotokat feltérmerő székelyföldi szintézisében Kozma Ferenc 1879-ben.⁴ A 19. században Csíkszereda és Gyergyószentmiklós, valamint az ún. nagyfalvak terjeszkedése következtében a határkertek is fokozatosan szűkültek, majd végleg eltűntek, így a nagyobb földterületet igénylő kísérletező jellegű vagy üzemi nemesítési munkára és termesztésre csak kevesen vállalkozhattak, s a kisbirtokosok a képzett vagy tapasztalattal rendelkező pomológus értelmiségiek segítségére, szakértelmére, az általuk ajánlott és tanított természetesi technikákra, gyümölcsfajtákra voltak utalva.

A gyümölcsészet terén elért 19. századi eredményeket áttekintve megállapítható, hogy erre az időszakra enyhülni kezdett a helyiek határozott elzárkózása az újításoktól, a reformoktól. Endes Miklós írja: „Bár a csíki nép konzervatív volt, de azért a haladástól mégsem zárkózott el [...]”⁵ Hogy még Csíkszeredában is jól lehetett gyümölcsöt termelni ebben az időszakban, azt Tivai Nagy Imre királyi tanácsos, földbirtokos és Balás István vármegyei irodaigazgató gyümölcsösei is bizonyították „a Zsögöd felé eső köves oldalon”.⁶ Tivai Nagy és Balás nemcsak maguk számára termesztették birtokaikon a különféle gyümölcsöket, hanem a csíki gazdasági élet előmozdításáért, az okszerű gyümölcsstermesztés meghonosításáért is sokat fáradoztak. Tivai például ennek érdekében számos gazdasági szakmunkát jelentetett meg, amelyek közül

² Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése. I. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2012. 302.

³ A dolgozat egy 2013-ban publikált történelmi tanulmány fent jelzett időszakról szóló fejezetének jelentősen bővített és átdolgozott változata. Vö. Nagy Zsolt: *A gyűjtőgetéstől a nemesítésig. Népi gyümölcskultúra az egykori Csík vármegye (Al- és Felcsík, Gyergyó, Gyimes, Kászón) területén.* = *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve IX.* Szerk. Botár István–Muckenhaupt Erzsébet–Salló Szilárd. Csíkszereda (a továbbiakban Csíksz.) 2013. 361–370.

⁴ Kozma Ferenc: *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota.* Bp. 1879. 203.

⁵ Dr. Endes Miklós: *Csík-, Gyergyó-, Kászón-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Bp. 1938. 376.

⁶ Tusnádi Élthes Gyula: *A csíki gyümölcsstermesztés. Észrevételek Szőke Mihály cikkére.* Csíki Lapok LIV(1942). 41. sz. 1.

szempontunkból a *Népszerű gazdasági előadások* címmel közreadott tanulmánygyűjtemény a legfontosabb, hiszen ebben – a Csíki Gazdasági Egylet által 1898-ban kiadott kötetben – közzétette például Kertész Istvánnak, a csíkszeredai magyar királyi földművesiskola kertész-tanítójának⁷ egy Csíkszentdomokoson, Újtusnádon, Csíkszentmihályon, Csíkszentsimonban, Csatószezen, Delnén, Mindszenten, Csíkszentkirályon, Dánfalván, Gyergyószentmiklóson, Ditróban, Szárhegyen és Újfaluban is több ezres létszámú közönség előtt előadott – „Egy kis gyümölcsészet” címmel írott – dolgozatának teljes szövegét.⁸ Szintén Tivai szerkesztésében jelent meg huszonnyolc éven át a Csíki Gazda című közgazdasági és mezőgazdasági folyóirat, amely a fent említett egylet közlönye volt, és amelyet az egyesületi tagok ingyen kaphattak meg.⁹ „Címlapja nyomdai kliséjét ugyanaz a budapesti Kurcz és Társa [...] litografikusok fotocinkográfiai műintézete készítette, amely több más korabeli rangos folyóiratot, mint például a Vasárnapi Újságot, vagy a Művészetet is illusztrálta. A sarjadjó törzsre felfűzött öt kép mintegy be is határolta a lap tárgykerét és célközönségét. [...] a gyümölcsök közé besorolt, méhek szorgalmára utaló méhkas [...] azt rögzíti tény- és képszerűen, ami a kiadvány hasábjain szövegesen is megfogalmazódik majd”¹⁰ – hiszen a gyümölcsösök, a gyümölcsfák gondozásáról, a gyümölcsök eladási lehetőségeiről több kis cikkben is terjesztett a kis- és középgazdák-nak hasznosítható információkat.¹¹

Hasonlóan kiemelkedő szerepet játszott a korszak gyümölcsstermesztés-történetében Márton Ferenc, akiről többek között Tivai Nagy Imre is megemlékezett: „Hivatalán kívül szenvedélyes pomológus volt, s kertjében szakszerűen beálló gyümölcsöse és faiskolája évtizedeken át mintája volt a jól kezelt és jól jövedelmező gyümölcsösöknek. Minden szabad idejét gyümölcsösének áldozta s nagy büszkeségét képezte a szép gyümölcsök produkálása. Csíkban a gyümölcsészet valódi apostolának nevezhetjük. Hozzá fogható szakértelemmel és eredményel csak még Orel Máté működött Gyergyószentmiklóson.” – írja.¹²

Márton Ferenc csíkszentmártoni királyi járásbíróként a csíki és kászoni falvakban, míg a szintén említett Orel Máté egyesbíró és ügyvéd¹³ Csergő Vencellel karöltve, gyergyószentmiklósi

⁷ „Előbb mint kertészeti és méhészeti vándortanító, azután mint vármegyei faiskola-felügyelő tett hasznos szolgálatot vármegyéjének. Mindkét minőségben a vármegyei Gazdasági Egyletnek volt beosztva szolgálatára, mely szolgálatát irányította és ellenőrizte. A földműves-iskola használatában állott várkastély mellett elterülő terjedelmes, tagosított birtoknak a zsongódi út mellett elterülő belsősein szép faiskolat és terjedelmes gyümölcsös állított be. Az ezen területen imitt-amott maig is látható gyümölcsfák mindenikét ő ültette, s a vármegye minden falujában beállított mintagyümölcsös fáihoz a csemetéket nagy részben mind az ő kezelése és gondozása alatt álló csemetekertből szolgáltatotta ki [...] Mint vármegyei gyümölcsészeti és méhészeti vándortanító s mint faiskolafelügyelő az egész vármegye falusi tanítóit a gyümölcsészet és méhészet körébe eső ismeretek mellett a kosárfonás minden bibijére kioktatta.” (Tivai Nagy Imre: *Emlékezés régi csíkiakról*. Csíksz. 2009. 203–204.)

⁸ *Népszerű gazdasági előadások. Ismeretek az állattenyésztés, takarmánytermelés, trágyakezelés, tejgazdaság, sertéshizlalás, méhészet és gyümölcsészet köréből*. Össz. Tivai Nagy Imre. Csíksz. 1898. 3. 15–22.

⁹ Dr. Endes Miklós: *i.m.* 458.

¹⁰ Róth András Lajos: *A Csíki Gazda avagy, hogyan nyerjünk répaetetés mellett is kitűnő minőségű tea-vajat. = A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2011*. Főszerk. Kelemen Imola. Csíksz. 2011. 155–156.

¹¹ Uo. 160.

¹² Tivai Nagy Imre: *i.m.* 181.

¹³ „Gyümölcsöskertjei messze vidéken híres fajgyümölcsöket teremtek, melyeket szórakozó óráiban maga ültetett s féltett gondossággal ápolt. E téren valóban úttörőnek is tarthatjuk, mert kitarító, szorgalmas munkásságával eloszlatva azokat az előítéleteket, melyek addig a gyümölcsstermelés sikertelenségéről Gyergyóban fennállottak. Hosszas ideig a Gyergyói Gazdasági Egyesületnek elnöke s a Csík megyeinek választmányi tagja volt, mely minőségében vezető és komoly munkása volt társadalmi életünknek.” (Uo. 194–195).

földbirtokosként a Gyergyói-medence településein fejtett ki említésre méltó pomológusi tevékenységet a 19. század végén. Hármójukat számtalan esetben a források együtt is megemlítik.¹⁴ Mellettük a Gyergyószentmiklóson tevékenykedő Szász Ignác¹⁵ és Ágoston Károly sokrétű munkássága érdemel említést; utóbbival „a legszebb és legnemesebb gyümölcsfajok termelésében [...] csak Orel ügyvéd és a szentmártoni járásbíró, Márton Ferenc versenyezhetett.”¹⁶

Utóbbi személyének fontosságát növeli az a tény is, hogy szoros barátság fűzte a kor legnagyobb gyümölcsszakértőjéhez, a *Gyümölcsészeti vázlatok* című négykötetes pomológiai szintézis szerzőjéhez, Bereczki Mátéhoz. Érdekes az is, hogy éppen egy csíki birtokos, Márton Ferenc biztatásának köszönhető az, hogy a máig a magyar gyümölcsészeti irodalom alapkövének tekintett munka megszülethetett. Erről maga Bereczki Máté is megemlékezett, amikor azt írta, hogy „Márton Ferencz, kir. járásbíró Csik-Szent-Mártonban, egyike azon lelkes ügybarátaimnak, a kik folytonos buzdításukkal rábeszéltek arra, hogy gyümölcsészeti tanulmányaimat és tapasztalataimat önálló munkában is közrebocsátottam [...]”¹⁷

Bereczki művének elkészültéhez a csíkszentmártoni járásbíró azzal is nagyban hozzájárult, hogy egy levelében megígérte, a Székelyföldön elterjedt, értékesebb gyümölcsfajták közül néhányat megismertet a mezőkovácsházi szakemberrel.¹⁸ Így valósult meg az, hogy Márton Ferenc révén Bereczki Máté közzétette munkájában például a Csik vármegyében *Zöld jeges* néven ismert *Székely zöldalma*, illetve a *Mocskos körteként* ismert *Székely bergamot körte* részletes leírását is. Előbbi oltóvesszejét Márton Ferenc 1873-ban küldte el Bereczkinek,¹⁹ utóbbit 1875-ben postázta.²⁰

Az említettekén túl talán a legfontosabb székely tájfajta, amelyet Bereczki Máté s általa a világ is Márton Ferencnek köszönhetően ismert meg, az ún. *Fűzalma* volt. „Van nekünk egy almafajunk, mely a Háromszéken, »Fűz-alma« név alatt nagyon el van terjedve. Ezen almát dugvány által szaporítják, mint a fűzet. Magva nincs, csak maghártyája. Gyümölcse elég nagy, hosszukás csúcsos-idomú; késő tavaszig eláll. Húsa puha, savanykás; tésztában kitünő; nem könnyen rothad, még ha ütődést kapott is. Ismered-e ezen almát?” – intézte 1875. december 30-ára keltezett első, e témában írt levelét Bereczki Mátéhoz Márton Ferenc.²¹ Mivel a leírt almáról a nagy gyümölcsszakértőnek nem volt tudomása, további leveleket váltott a csíki birtokossal. Végül Márton Ferenc közvetítésével Bereczki Máté a kézdiszentléleki Orbay Mihálytól szerzett be néhány „tősarjadványt”,²² s így lehetősége adódott, hogy a fajtát – elsőként (!) – pomológiai szakszerűen leírja, s azt a világgal megismertesse.

¹⁴ Itt illusztrálásképpen csak kettőt idéznék ezek közül: „Tessék benézni az év megfelelő szakában csíkszentmártoni Márton Ferencz, vagy a megye északi részén fekvő Gyergyó-Szentmiklós községben lévő Orel Máté-féle kertbe, kiket a csikmegyei gyümölcsészet terén uttörőknek lehet mondani s azokban, leszámítva a kényesebb természetű csontár féléket, a legjelesebb fajú gyümölcsökkel találkozunk, s kisebb mértékben más fatenyésztőknél is több helyt van párja amazoknak.” (Vitos Mózes: *Csikmegyei fűzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez*. II. Csíksz. 2003. 116.) „Fiatall koromban többször gyönyörködtem Csergő Venczel gyergyószentmiklósi és Márton Ferenc csíkszentmártoni királyi járásbírák híres gyümölcsöseiben. Közismertek voltak a csíkszentdomokosi és csíkszentgyörgyi gyümölcsösök is, jelölül annak, hogy Csikban is lehet első- és jó másodrendű gyümölcsöt termelni.” (Tusnádi Elthes Gyula: *i.m.* 1.)

¹⁵ „Kis telkét a legfinomabb gyümölcsfákkal oltotta és ültette be.” (Tivai Nagy Imre: *i.m.* 214.)

¹⁶ Uo. 174.

¹⁷ Bereczki Máté: *Gyümölcsészeti vázlatok*. III. Arad 1884. 122.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo.: *Gyümölcsészeti vázlatok*. IV. Arad 1887. 281–282.

²⁰ Uo. 169–170.

²¹ Uo.: *Gyümölcsészeti vázlatok*. III. Arad 1884. 122.

²² Uo.

Mivel már hasonló név alatt (*Fűzfa alma*) meghatározásra került egy haszontalanabbnak, kevésbé jónak tartott gyümölcs, az összetévesztésüket elkerülendő, a *Fűzalmát* – Orbay Mihály birtokosra és a fajta fő termőterületére, Orbaiszékre utalva – Bereczki *Orbai alma* névvel emelte be a szakirodalomba. Az első fajtaleírást 1880-ban tette közzé a *Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti füzetekben Az orbai almáról* címmel.²³ Itt valóságos lenyűgözöttséggel és óriási lelkesedéssel beszélt a Márton Ferenc által „felfedezett” almáról: „oly almafajt akarok jelen soraim által megismertetni, mely hivatva van, hogy a gyümölcsészet birodalmában egykor nagy szerepet játsszék” – írta.²⁴ Egy évvel később már német nyelven is közölt leírást a fajtáról a bécsi *Der Obstgarten* című lapban.²⁵ A cikket címlapon hozták le, s ez az olvasóközönség több tagjának is szemet szúrt. A tanulmány nem maradt rosszindulatú kritikák és viták nélkül (adott ponton még Bereczki hitelességét és szakértelmét is megkérdőjelezték).²⁶ Végül 1884-ben, négyrészes szintézisének harmadik kötetében saját tapasztalatait is megosztva az érdeklődőkkel, Bereczki végleg tiszta vizet öntött a *Fűz alma (Orbai alma)* körül kialakult félreértések poharába.²⁷ A szerzőt nem érhették váratlanul e reakciók és kritikák, hiszen úgy tűnik, számított rá, hogy cikke nagy port fog kavarni. Már az első közlemény megfogalmazásakor a következőket írta levélben egy barátjának: „Meglásd, hogy e cikkem nagy szelet fog csapni!”²⁸

A nagy mű, a *Gyümölcsészeti vázlatok* megjelenését (1877–1887) a magyar közönség már kíváncsian várta, s nagy szeretettel fogadta. Az első köteteket a kezdeti érdeklődés ellenére Bereczki azonban csak nagy nehézségek árán tudta értékesíteni. A nyomtatott példányok beszerzése tekintetében érdekes, hogy magyarországi viszonylatban is épp Csík vármegye járt az élen. Egy 1877. december 19-én, Dörgő Dániel barátjának írott levelében Bereczki Máté örömmel számolt be arról, hogy a vármegye szinte minden községe előfizetett a kötetre iskolái számára: „Egy jó ujdonságot közlök veled. Csík megye (a régi Csíkszék, Erdélyben) majd minden községe előfizetett munkám egyegy példányára községi iskoláik számára. Tegnap előtt kaptam említett megye alispánjától, Puskás Ferenc úrtól egy hivatalos felszólítást a végből, hogy munkámból 59 példányt küldenek meg az ő czíme alatt utánvét mellett, az említett célra. – Már el is expediáltam Aradról a szállítmányt.”²⁹ Egy későbbi levelében (1878. január 27.) Bereczki a nem mindennapi eseményt ismételtlen felidézte barátjának: „Ilyen megye kellene csak 3-4, mint ez az erdélyi kis megye! [...] hanem hát ilyen megye nem minden bokrban terem.”³⁰ Míg korábban a Csík vármegye területén élő gazda esetleg csak Urbanek, Glocker, Kovács József, dr. Entz, illetve Nagy Ferenc – drága szaklapokban – megjelent pomológiai szakkikkeihez juthatott hozzá, az 1800-as évek második felének utolsó harmadában magyar nyelven olvashatta a legavatottabb gyümölcsész fő művét, amelyben egyaránt szerepeltek számára addig

²³ Ezt 1884-ben megjelent kötetében újból közzéteszi. Vö. uo. 122–128.

²⁴ Uo. 122.

²⁵ Uő: *Ein guter Rath für Diejenigen, welche den Orbai'schen Apfel schnell und im Grossen vermehren wollen*. Der Obstgarten III(1881). 8. sz. 89–91. A cikk címe szabad fordításban: Egy jó tanács azoknak, akik az Orbai alma gyors és nagyban való szaporítását szeretnék.

²⁶ Vö. Gustav v. Luca: *Zum Orbai-Apfel*. Der Obstgarten III(1881). 10. sz. 116–118; Bereczki Máté: *Zum „Orbai-Apfel”*. Der Obstgarten III(1881). 12. sz., 140–141; Uő: *Gyümölcsészeti vázlatok*. III. Arad 1884. 129–131.

²⁷ Uo. 122–139.

²⁸ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. II. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2013. 292.

²⁹ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. I. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2012. 302.

³⁰ Uo. 303.

ismeretlen és saját kertjéből jól ismert gyümölcsfajták leírásai is. Puskás Ferenc gondoskodott róla, hogy a mű második kötete is (immár 67 példányban) eljusson Csík vármegye minden községének legtöbb iskolájába.³¹ Bereczki első köteteinek megjelentetését követően úgy tűnik, hogy még évekig levélben tartotta a kapcsolatot a Csíkmegyei Gazdasági Egylettel. Erről egy 1883. április 22-ére keltezett levél is tanúskodik.³² Sőt a Csíkmegyei Gazdasági Egylet tiszteletbeli tagjának is megválasztotta.³³ Művének tulajdonképpeni gyakorlati alkalmazási lehetőségeiről és a gyergyói, csiki, gyimesi, illetve kászoni gazdákra gyakorolt hatásáról Vitos Mózes leírásának köszönhetően van tudomásunk: „Hogy pedig hazai gyümölcsészetünk az utóbbi pár évtized alatt lendületet vett [...] ebben nagy érdeme van mezőkovácsházai Bereczki Máté jeles pomologusunknak, ki több mint 40 esztendei fáradhatatlan munkássága és buvárkodása után 1877 óta három vaskos kötetben írta meg és adta ki »Gyümölcsészeti Vázlatok« című nagy munkáját, melyben [...] a szerző sok évi tapasztalata folytán megnevezi azon fajokat, melyek hidegebb éghajlat alatt is sikerrel tenyészthetők. Ezen jeles munkában foglalt utmutatás, mely törvényhatóságunk által az egyes községek részére is megszerzetett, indított nagyobb tevékenységet a gyümölcsfa tenyésztés terén, s az abban felsorolt nagyszámu gyümölcsfa nemekből szerzett be néhány ügybuzgó tanító oltó galyakat közvetlenül Bereczki Mátétól, kinek produktumai versenyeznek a melegebb égalj alatt fekvő hazarészek azonos fajú gyümölcseivel [...] neve vármegyénk minden községében, különösen a tanítók előtt ismeretes és örök időkre emlékezetes fog maradni. [...] Községeink faiskola kezelői hézagot pótló nagy munkájának főleg első és második kötetét a törvényhatóság közvetítése folytán bírják, és vannak egyes fatenyésztőink, kiket ajándék czimén látott el becses munkája említett köteteivel.”³⁴

Az említett megajándékozott „fatenyésztők” között feltehetően ott volt a már bemutatott Márton Ferenc mellett³⁵ az újtusnádi és a csikverebesi községi tanító, Márkos János, illetve András György is, akik Bereczki Máté gyümölcsösét „ideje korán igénybe vevén”³⁶ maguk is szép ültetvényeket hoztak létre falvaikban.

Végül érdemes említést tenni itt még arról, hogy Bereczkinek elszármazott gyergyói örményekkel is kiváló szakmai és baráti kapcsolata volt. Gyümölcsrajzolója, Kövér Gábor földbirtokos például a híres gyergyói örmény nemesi família tagja.³⁷ Vertán Endre ügyvéd, akitől Péterfy Károlyon és Dörgő Dánielen keresztül Bereczki a *Vilmos körte* oltóágait kapta, szintén örmény nemesi familiában, Gyergyószentmiklóson született.³⁸ Mindez azt is mutatja, hogy a Csík vármegyei örménység nem csupán a gyümölcskereskedelemben és a gyümölcsfogyasztás meghonosításában vállalt jelentős szerepet, hanem az ismeretek terjesztésében s magában a gyümölcs termesztésének elősegítésében is. A Dobribán család évszázadokon át Gyergyószentmiklós legnépesebb örmény familiájának számított.³⁹ Gyümölcsösük a város határában, a Csoboth-hegy lábánál terült el. A Csíky család szintén örmény volt. Az anyakönyvekben nevükkel a 19.

³¹ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. III. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2014. 133.

³² *Bereczki Máté levelei*. Szerk. Csoma Zsigmond–Oroszi Sándor. Bp. 1955. 121–123.

³³ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. III. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2014. 133.

³⁴ Vitos Mózes: *i.m.* 117.

³⁵ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. II. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2013. 120–121.

³⁶ Vitos Mózes: *i.m.* 118.

³⁷ *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*. I. Szerk., jegyz. Tolnay Gábor. Szolnok 2012. 101.

³⁸ Uo. 63.

³⁹ Garda Dezső: *Gyergyói örmények könyve*. I. Bp. 2007. 136; Uő: *Gyergyói örmények könyve*. II. Bp. 2007. 393.

száadtól találkozunk.⁴⁰ E család tagjai közül Csíky Dénes járult hozzá legnagyobb mértékben a gyümölcskultúra fellendüléséhez. A Gyergyószentmiklós keleti részén 1883–1909 között létrehozott dendrológiai parkban (ma Csíky-kert) napjainkig számtalan gyümölcsfa (alma, dió stb.) virágzik. Mivel Csíky Dénes érdeklődési köre a mezőgazdaságra s ezen belül a növénytermesztésre is kiterjedt, így „lelkes híve lett annak a mozgalomnak, mely a gyümölcsfák nemesítését és a Gyergyói-medencében való meghonosítását tűzte ki célul”.⁴¹ Csíky Déneséhez hasonló munkásság jellemzi – bár már nem örmény származású – a gyergyóditrói Cs. Jósa Sándor tanítót is, akinek ügybuzgósága nyomán a lakosság több ezer gyümölcsfát telepített,⁴² sőt tapasztalatait összegezve, 1890-ben oktató jellegű kézikönyvet is írt, melyet Gyergyóditróban adott ki *Gyümölcsfatenyésztés és ápolás rövid foglalatja a nép számára* címmel.⁴³ Ebben Jósa olyan tájfajtákat ajánl gyergyói olvasóinak, amelyek kiválóan alkalmazkodtak már a klimatikai adottságokhoz, s meghonosításuk nem igényel különösebb erőfeszítést.

Márkos János, András György, de még Cs. Jósa Sándor esete is azt bizonyítja, hogy a csíki és gyergyói községekben az 1894-es fásítási törvény bevezetése előtt már kiváló csemetekertek működtek és álltak az érdeklődők rendelkezésére.⁴⁴ Arról is tudomásunk van, hogy a vármegye külön szabályrendeletet alkotott a községi faiskolák felállításáról. A vármegye gyümölcsészeti vándortanítót is felfogadott, akinek feladata a felügyelet gyakorlása, a tanácsadás volt.⁴⁵ Fennmaradt 1890-ből egy – Sánt(h)a Simon csíksomlyói vármegyei irodatisztól származó (?)⁴⁶ – éves jelentés is, melyből tudomást szerezhethünk arról, hogy már ekkor a községi faiskolákban több ezer csemete beoltására, számos vadalany és oltvány kiosztására, kiültetésére került sor.⁴⁷ Egy ugyanezen évből származó kimutatás az eperfát, néhány almafajt, néhány körte-, szilva-, meggy-, és cseresznyefajtát ajánlott termesztésre, a dióét és barackét azonban nem.⁴⁸ Ebből úgy tűnik, a vándortanító és a Csík megyei gazdasági egyesület között nem volt mindenben egyetértés az ajánlható gyümölcsfajták tekintetében.⁴⁹

Az 1894-es XII. törvénycikkely VI. fejezetének 43-tól 49-ig terjedő bekezdésében már államilag is arra kötelezték a községeket, hogy faiskolákat létesítsenek a határban és az utak mentén.⁵⁰ A csíkszeredai és alfalvi gazdasági iskolák,⁵¹ valamint a Csík megyei gazdasági és 1896-tól a gyergyói gazdasági egyesület működése mind-mind a gazdaság fellendülésének

⁴⁰ Uő: *Gyergyói örmények könyve*. I. Bp. 2007. 129.

⁴¹ *Gyergyó neves emberei*. I. Vál. Bajna György–Bákai Magdolna. Gyergyószentmiklós 2008. 15.

⁴² Tarisznyás Márton: *Gyergyószentmiklós és környéke határhazsnálatáról*. = Uő: *Gyergyó történeti néprajza. Tíz tanulmány*. Buk. 1982. 75.

⁴³ Cs Jósa Sándor: *Gyümölcsfatenyésztés és ápolás rövid foglalatja a nép számára*. Ditró 1890.

⁴⁴ Egyelőre nem sikerült kideríteni, hogy az említett faiskolák létrejötte mennyiben független az 1868-as népiskolai törvénytől, amely a tanulók gazdasági ismereteinek gyarapítása céljából előírta a törvényhatósági és községi faiskolák létesítését (vö. XXXVIII. tc. a népiskolai közoktatás tárgyában. III. f. a hitfelekezetek által felállított népoktatási tanintézetek. 11. §; V. f. a községi népoktatási tanintézetek. 55, 59, 61–64, 67–69, 71, 74. §; VII. f. a tanítóképezdék. 81, 83, 87–88. § 1868).

⁴⁵ Vitos Mózes: *i.m.* 119.

⁴⁶ „Önálló közleményeket is gyakran írt a helyi lapokban, legtöbbször a gyümölcsstermelés köréből. Somlyói belsőségén szép gyümölcsöst állított be és azt saját kezűleg gondozta.” (Tivai Nagy Imre: *i.m.* 226).

⁴⁷ Vitos Mózes: *i.m.* 120.

⁴⁸ Uo. 120–121.

⁴⁹ Uo. 121–122.

⁵⁰ XII. tc. a mezőgazdaságról és mezőrendőrségről. VI. f. a faiskolákról és fásításokról. 43–49. § 1894.

⁵¹ 1900-ban a csíkszeredai gazdasági irányú felsőiskola 72, az alfalvi pedig 28 tanulóval működött (Dr. Endes Miklós: *i.m.* 461).

ügyét szolgálták, s ezek először a minta- és faiskolákra helyezték a hangsúlyt, csak később irányították figyelmüket az állattenyésztés felé.⁵² Az 1911–1912-es évek állami faiskola ár- és névjegyzékébe felkerültek már a csikszeredai földművesiskola mellett működő faiskolák és a szintén csikszeredai Állami Erdőhivatalok gyümölcsfaiskolái is.⁵³

1901-ben negyvennyolc Csík vármegyei községnek volt faiskolája, s megtörtént a közterek és utcák fásítása, „gyümölcsösítése” is.⁵⁴ Ebbe a mozgalomba kapcsolódott be a csiksomlyói gimnázium előtti teret befásító Horváth Károly, a Zsögöd-fürdőhöz vezető utat fákkal beültető Sprentz Pál, az országutak szélére gyümölcsfasorokat telepítettő Pap Domokos, de a Mikó vár környezetét gyümölcsfákkal beültető Kertész István, a csikszeredai kózkórház egykori főorvosa dr. Molnár Károly vagy a városi és kórházi főorvos dr. Filep Sándor is.⁵⁵

Hogy a közterek fásítása mellett mennyire komolyan vehették a gyümölcsfaiskolák létesítésének programját a Csík vármegyei értelmiségiek, azt talán az is szépen mutatja, hogy Incze Dénes királyi járásbíró 1909-ben ingyenesen *kasszeli renette* oltóvesszőket ajánlott fel saját faiskolájából a gyümölcsfatermesztést kedvelőknek,⁵⁶ vagy az az 1912-es adat, miszerint a Magyar Földintézet által „községi faiskolákat kezelő tanítók és gyümölcsfatermesztést oktató kertészek részére a gyümölcsfatermesztés, terjesztés és oktatás körül szerzett érdemeik jutalmazása céljából” kiosztott tizenkilenc pénzjutalomból kettőt Csík vármegyeiek vehettek át. A díjazottak sorában ott találjuk a gyergyóditrói Ádám József és a csikszentmihályi Kristó Domokos tanítókat.⁵⁷ Érdekes azonban, hogy a Csík vármegyei faiskolák oltványai, dugványai, csemetéi – kellő helyi érdeklődés hiányában – általában elhagyták a régiót, és a ma gyümölcsstermő vidékeként ismert Udvarhely, Maros, Háromszék megyék területén találtak gazdára. Feltételezhetően ennek nem az az oka, hogy ebben az időszakban kezdtek megjelenni a helyi lapokban is a nagyenyedi gyümölcsfaiskolák, -telepek reklámjai, kínálati. Krall János magyar királyi erdőmérnök 1910-ben a Csikvármegye hasábjain hosszú felhívást is intézett az oltványkiosztás ügyében a gazdákhöz. Az általa közölt – csak a gyergyószentmiklósi állami faiskolára vonatkozó (!) – meghökkentő adatok szerint 1910-ben több mint tizennyolcezer darab, eredetileg Csík vármegyei gazdáknak szánt gyümölcsfaoltvány került olcsón idegen megyékbe.⁵⁸ Következő évben szintén Krall a lapnak címzett levelében kérte fel a szerkesztőseget, hogy – elkerülendő az előző év kudarcainak megismétlődését – szíveskedjenek meghirdetni a csíki gazdáknak az az évben kiosztásra kerülő oltványokat.⁵⁹ Mindezen problémákra Gyergyóban tett látogatásakor a Köztelek főmunkatársa is felfigyelt, és a vármegyei lapban szóvá is tette elégedetlenségét a gyümölcsösök hiányát illetően.⁶⁰

Hat évvel a Cs. Jósá-féle kiadvány megjelenése után, a millennium évében már az a tanulmány is napvilágot látott, amely beszámolt a Magyarország területén honos gyümölcsfajok és fajták földrajzi elterjedtségéről, illetve azonosította a tájneveket, és minősítette tájegységek szerint csoportosítva az előzetesen bemutatott gyümölcsöket. Csík vármegye területén az almafajták

⁵² Uo. 375.

⁵³ Jeszenszky Árpád: *A magyar kertészet története, ahogyan megéltém*. Bp. 1955. 113–114.

⁵⁴ Uo. 464.

⁵⁵ Tivai Nagy Imre: *i.m.* 155, 175, 195, 203, 207, 210.

⁵⁶ Szerző nélkül (a továbbiakban Sz. n.): *Ingyen oltó vessző*. Csikvármegye V(1909). 42. sz. oldalszám nélkül (a továbbiakban o. n.).

⁵⁷ Sz. n.: *Megjutalmazott székely tanítók*. Csikvármegye VIII(1912). 83. sz., o. n.

⁵⁸ Krall János: *Csikvármegye gyümölcsfatermesztésének fokozása*. Csikvármegye VI(1910). 126. sz., o. n.

⁵⁹ Uő: *Gyümölcsfáink érdekében*. Csikvármegye VII(1911) 123. sz. o. n.

⁶⁰ Péterfy Tamás: *Gyergyó mint gyümölcsország*. Csikvármegye VI(1910). 94. sz., o. n.

közül például a *Batul*, *Pónyik*, *Sólyom alma*, *Danzigi bordás* és *Szászpap* almákat⁶¹ tartották fontosnak kiemelni. E fajta- és tájlemező tanulmány alapján készült el és került bemutatásra az 1900. évi párizsi világkiállításon az a díszes kiadású *Magyar pomológia*, mely az Erdélyben őshonos almafajták közül a fent említettek egy részét is tartalmazta (*Batul*, *Pónyik*, *Szászpap* stb.).⁶²

A 19. század vége és a századforduló nemcsak a világkiállítások korának tekinthető, hanem az országos és regionális terménytárlatok időszakának is. Az 1907-ben Sepsiszentgyörgyön szervezett ún. *Székely Kiállítás III.*, „Gyümölcs (Frissen és feldolgozott állapotban)”⁶³ osztályának 65 kiállítója között a kiállítási katalógusban ott találjuk például 56-os sorszámmal a Csikvármegyei Gazdasági Egyesületet, amely a friss gyümölcssei mellett gyümölcsborait és gyümölcslekvárait is bemutatta az eseményen.⁶⁴ Legkiemelkedőbb eredményt az egykori gyümölcskiállításokon a Csík vármegyei gazdák közül talán Hammetzky József ért el, akit az 1908-ban szervezett budapesti országos gyümölcs- és szőlőkiállításon Darányi Ignác földművelésügyi miniszter bronzéremmel és állami oklevéllel tüntetett ki.⁶⁵

Az ily módon rövid idő alatt fellendült gyümölcsstermesztés azt is eredményezte, hogy a gyümölcskereskedelemben a Csík vármegyeiek már nemcsak mint felvásárlók és fogyasztók, hanem mint termelők, eladók is bekapcsolódhattak. A gyergyói szekeresek például Parajd–Marosvásárhely–Kolozsvár–Nagyvárad, illetve Moldva irányába Tölgyes–Németvásár–Jászvásár–Galac útvonalakat járták a gyümölcssel.⁶⁶ Ennél jellemzőbb volt a tutajon való gyümölcsszállítás, amely a közutak gyenge minősége miatt a 20. századig bírt kiemelt jelentőséggel. A tutajjal való almalé-kereskedelmet elsősorban a gyergyóremeteiek űzték.⁶⁷ A Maroson a gyümölcsöt a Tiszába torkollásáig és Szegedig továbbították,⁶⁸ és jellemzően az itt élő románok űzték e mesterséget. Innen származik a részletesebben bemutatott *Fűzalma* két társneve is: az *Olájalma* a tutajosok nemzetiségére, az oláhra vezethető vissza, míg a *Lápos alma* a szállítóeszköz elnevezésére, ugyanis az egybekapcsolt tutajokat *lápna*k hívták.

A vármegye gyümölcsfaállományáról egy 1895-ös felmérés 1897-ben közzétett adatsorai valának legrészletesebben.⁶⁹ A felmérés – kisebb hiányosságai ellenére – a magyar mezőgazdaság első hű képét rajzolta meg; az összeírók a kincstári uradalmak, gazdasági tanintézetek alkalmazottai, jó képességű gazdák, gazdatisztek, állatorvosok, nyugdíjas tisztviselők, lelkészek és tanítók közül kerültek ki,⁷⁰ a lebonyolítást pedig egy 1895-ben kiadott törvénycikk szabályozta,⁷¹ amely szerint azokat, akik az összeírást akadályozták, vagy hamis adatokat szolgáltatottak, pénzbüntetéssel sújtották. Ennek ellenére a statisztikában a gyümölcsstermesztésre vonatkozó adatokat némi

⁶¹ Buday Barnabás: *Adatok Magyarország gyümölcsstermesztéséhez (Gyümölcsstermelők név- és lakjegyzékével)*. Bp. 1896.

⁶² (Rudinai) Molnár István: *Magyar pomológia*. Bp. 1900.

⁶³ Sz. n.: *A kiállítás osztályai*. Székely Nép XXV(1907). 119. sz., o. n.

⁶⁴ Sz. n.: *A kiállítás katalógusa*. Székely Nép XXV(1907). 127. sz., o. n.

⁶⁵ Sz. n.: *A gyergyói gyümölcs sikere*. Csikvármegye V(1909). 63. sz., o. n.

⁶⁶ Szani Zsolt: *Történelmi alma- és körtefajták a Kárpát-medencében a népi fajtaismeret és -használat tükrében*. Bp. 2011. 31.

⁶⁷ Uo. 32.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ *A Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája*. I. Szerk. Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1897 (A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. tc. alapján végrehajtott összeírás főbb eredményei községenként). 598–605.

⁷⁰ Laczka Sándorné: *A százéves általános mezőgazdasági összeírás*. Statisztikai Szemle LXXIII(1995). 12. sz. 1030.

⁷¹ VIII. tc. *a mezőgazdasági statisztikai adatok összeírásáról*. 1895.

fenntartással kell kezelnünk, hisz az összeírás befejezte után a megyei törvényhatóságok tapasztalatait összeírva a számlálóbiztosok és -bizottságok eljuttatták azokat a Statisztikai Hivatalnak, s ezekből az tűnik ki, hogy általános volt az adatszolgáltatók bizalmatlansága, adózástól való féltelme.⁷² A gazdák – az újabb adók kiszabásától tartva – néhol kevesebb gyümölcsfát diktálhattak be a felvételezőknek, mint amennyi a valóságban volt. Az adatsorok elemzésekor a szakemberek azt állapították meg, hogy a baromfiakra vonatkozó adatok mellett éppen a gyümölcsfák számára vonatkozóak a legmegbízhatatlanabbak; meg kell jegyezni itt azonban azt, hogy a KSH 1960-as években folytatott kutatásai rávilágítottak, hogy még így is lényegesen hitelesebbek, mint az 1935. évi általános mezőgazdasági összeírás hasonló adatsorai.⁷³

Az 1895-ös felvétel többféle nyomtatványa között az egyes gazdaságok kérdőíve volt az, amely a gyümölcsfák számát tartalmazta.⁷⁴ A publikált adatsorok településenként tették közzé a gyümölcsfák számát, az alábbi táblázat ezeknek az adatoknak az összesítését tartalmazza:⁷⁵

járás	település	a.	k.	cs.	me.	ó.	ka.	szi.	d.	ma.	g.	ep.	össz.
F.	Csik-Balánbánya	135	25	8	42	x	x	19	x	x	150	4	383
F.	Csik-Borzsova	84	70	6	32	x	x	222	x	x	x	x	414
F.	Csik-Csicsó	35	5	13	30	1	x	3	1	x	x	1	89
F.	Csik-Csobotfalva	56	32	x	14	x	x	29	x	x	x	x	131
F.	Csik-Csomortán	469	240	20	484	x	x	195	3	x	x	x	1411
F.	Csik-Dánfalva	272	98	4	194	x	1	201	2	x	x	3	775
F.	Csik-Delne	282	165	1	395	x	x	340	1	x	x	x	1184
F.	Csik-Göröcsfalva	23	23	x	16	x	x	8	x	x	x	x	70
F.	Csik-Gyimes-Bükk	695	386	141	626	3	10	814	22	1	3	22	2723
F.	Csik-Gyimes-Felső-Lok	39	14	30	4	x	x	11	x	x	x	x	98
F.	Csik-Gyimes-Közép-Lok	135	53	79	37	3	x	112	3	x	x	x	422
F.	Csik-Jenőfalva	225	98	3	332	1	2	222	x	x	x	x	883
F.	Csik-Karczfalva	178	85	2	126	3	x	68	x	x	x	1	463
F.	Csik-Madaras	28	18	25	39	x	x	65	x	x	x	x	175
F.	Csik-Madéfalva	314	167	5	192	2	x	641	3	x	2	3	1329
F.	Csik-Mindszent	82	65	8	29	x	2	159	x	x	x	x	345
F.	Csik-Pálfalva	136	82	18	175	x	12	72	x	x	x	x	495

⁷² Laczka Sándorné: *i.m.* 1031.

⁷³ Oros Iván: *Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás*. Statisztikai Szemle XLI(1963). 8–9. sz. 863; Laczka Sándorné: *i.m.* 1031; Oros Iván: *Átfogó statisztikai cenzusok a mezőgazdaságban*. Statisztikai Szemle LXXVII(1999). 6. sz. 449.

⁷⁴ Uő: *Az 1895. évi mezőgazdasági összeírás*. Statisztikai Szemle XLI(1963). 8–9. sz. 862.

⁷⁵ A táblázatban a helységnevek a korabeli helyesírás szerinti alakban szerepelnek! Az első oszlop azt tartalmazza, hogy a szóban forgó község az akkori közigazgatás szerint mely járáshoz tartozott (F. – Felcsíki; Gy. – Gyergyószentmiklósi; K. – Kászonalcsíki; T. – Gyergyótölgyesi; r.t.v. – rendezett tanácsú város).

járás	település	a.	k.	cs.	me.	ő.	ka.	szi.	d.	ma.	g.	ep.	össz.
F.	Csik-Rákos	42	24	9	30	x	7	36	x	x	x	1	149
F.	Csik-Szt.-Domokos	257	87	11	252	1	x	39	x	x	x	8	655
F.	Csik-Szt.-Lélek	807	298	15	72	x	10	968	2	x	x	x	2172
F.	Csik-Szt.-Mihály	854	772	65	245	2	x	430	2	x	101	x	2471
F.	Csik-Szt.-Miklós	86	70	11	53	x	x	155	2	x	x	1	378
F.	Csik-Szt.-Tamás	722	267	8	320	1	x	278	13	x	x	3	1612
F.	Csik-Szépviz	195	172	29	268	x	26	421	6	x	x	3	1120
F.	Csik-Taplócza	255	68	6	89	x	x	200	x	x	x	7	625
F.	Csik-Vacsárcsi	193	220	x	223	1	x	178	4	x	x	2	821
F.	Csik-Várdotfalva	355	207	10	202	2	1	305	5	x	x	10	1097
F.	Csik-Zsögöd	72	62	3	40	x	x	54	x	x	x	x	231
Gy.	Gyergyó-Alfalu	1033	320	14	196	1	1	193	3	x	x	5	1766
Gy.	Gyergyó-Csoma-falva	162	43	8	55	1	x	30	x	x	x	x	299
Gy.	Gyergyó-Ditró	1306	760	71	445	8	4	662	3	x	2	74	3335
Gy.	Gyergyó-Kilyénfalva	203	175	3	19	x	x	59	x	x	x	5	464
Gy.	Gyergyó-Remete	218	104	43	70	1	x	87	x	x	x	x	523
Gy.	Gyergyó-Salamás	513	207	107	5	x	4	510	2	x	x	1	1349
Gy.	Gyergyó-Szárhegy	1614	580	41	668	1	6	993	22	x	x	7	3932
Gy.	Gyergyó-Szt.-Miklós	3845	3202	178	2248	18	21	2299	58	5	x	87	11961
Gy.	Gyergyó-Tekerő-patak	590	268	16	112	2	x	231	2	x	2	16	1239
Gy.	Gyergyó-Ujfalu	268	189	39	148	3	x	110	x	x	1	2	760
Gy.	Gyergyó-Várhegy	708	202	70	98	10	x	640	5	x	x	70	1803
Gy.	Gyergyó-Vasláb	147	97	1	80	x	x	40	x	x	x	x	365
T.	Gyergyó-Békás	832	436	442	316	x	14	1493	46	x	x	10	3589
T.	Gyergyó-Bélbor	75	3	x	2	x	x	184	x	x	x	x	264
T.	Gyergyó-Borszék	366	110	37	71	x	x	85	2	x	x	x	671
T.	Gyergyó-Holló	280	106	58	75	x	x	199	1	x	x	1	720
T.	Gyergyó-Tölgyes	1123	783	275	550	3	27	1288	28	16	x	346	4439
K.	Csik-Bánkfalva	388	353	17	142	4	11	639	3	2	x	6	1565
K.	Csik-Csatoszeg	177	152	4	190	24	x	137	x	x	x	x	684
K.	Csik-Csekefalva	779	601	42	174	5	x	755	x	x	2	6	2364
K.	Csik-Kozmás	740	601	37	771	4	2	633	3	x	x	1	2792

járás	település	a.	k.	cs.	me.	ó.	ka.	szi.	d.	ma.	g.	ep.	össz.
K.	Csik-Lázárfalva	227	391	8	290	4	x	405	4	x	1	2	1332
K.	Csik-Ménaság	610	818	16	82	x	3	963	7	x	x	1	2500
K.	Csik-Szt.-György	1048	668	20	275	180	67	2273	32	x	x	2	4565
K.	Csik-Szt.-Imre	267	206	7	414	x	x	124	x	x	7	x	1025
K.	Csik-Szt.-Király	393	402	6	519	x	x	468	9	x	x	2	1799
K.	Csik-Szt.-Márton	619	367	11	224	x	x	488	2	x	1	2	1714
K.	Csik-Szt.-Simon	722	365	17	152	1	11	108	x	x	x	1	1377
K.	Csik-Tusnád	641	558	3	766	1	1	447	1	1	x	1	2420
K.	Csik-Verebes	80	64	18	43	x	x	88	1	x	2	x	296
K.	Kászon-Altiz	574	337	23	48	2	x	2213	18	x	x	x	3215
K.	Kászon-Feltiz	580	420	31	39	x	x	1721	1	x	x	x	2792
K.	Kászon-Impér	408	285	2	53	x	13	1080	x	x	x	1	1842
K.	Kászon-Jakabfalva	353	323	43	255	5	x	1333	1	x	x	7	2320
K.	Kászon-Ujfalu	438	227	4	12	x	x	418	2	x	4	1	1106
r.t.v.	Csik-Szereda	127	52	5	31	10	4	55	1	x	x	x	285
össz.		29480	18648	2247	14199	308	260	29696	326	25	278	726	96193

Csik vármegye már a 19. században szerepelt különböző vasútépítési tervekben, azonban csak később került be a Monarchia vasúti vérkeringésébe, sokáig az országban ez a régió volt vasútvonalak tekintetében a legelhanyagoltabb rész. A Csik vármegyei vasútépítkezés terén tényleges megoldást csak az 1895. évi VII. törvénycikk teremtett, amely elrendelte a nagyobbik székely körvasút megépítését.⁷⁶ A helyi egészségügyi intézmények személynézők figyelmét igénybe vette, hogy a különböző nemzetiségű és egzisztenciájú vasútépítőmunkások egészségügyi ellátását megoldja. 1896. június 3-án a belügyminiszter rendeletben szólította fel Csíkszék közigazgatási bizottságait, hogy sürgősen tegyenek intézkedéseket a vasútépítkezéseknél uralkodó egészségügyi viszonyok javítása érdekében, ugyanis egy vizsgálat alkalmával megállapították, hogy a határon minden ellenőrzés nélkül szállítanak be rossz minőségű tápszereket, zöldséget és gyümölcsöt, amelyek könnyen betegségeket tudtak előidézni. A MÁV kérte a csíki vállalkozókat, hogy a nyers, illetve romlott gyümölcsök fogyasztásával járó veszélyekre a munkásokat saját nyelvükön kihelyezett felhívásokkal figyelmeztessék.⁷⁷

Az állam először a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyimes-vasútvonal kiépítését rendelte el, s a Gyimesi-szoroson átvezető vonal Magyarország legdrágábban épülő vonalszakasza

⁷⁶ VII. tc. a székely vasutak kiépítéséről. 1–5. § 1895.

⁷⁷ Gidó Csaba: *A vasút szerepe Csíkszereda város fejlődésében a 19–20. század fordulóján.* = *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008.* Szerk. Murányi János. Csíksz. 2008. 124.

lett.⁷⁸ A munkálatok csak 1896-ra érték el Sepsiszek felől Csík vármegye határát, s az állomást Csíkszeredában 1897-ben adták át.⁷⁹ Ugyanezen évben kapcsolódott be a vasúti forgalomba Gyimes is.⁸⁰ Az 1904. XIV. törvény elrendelte a székely körvasútból még hiányzó, Madéfalvától Szászrégenig vezető szakasz kiépítését.⁸¹ A Gyergyói medencében 1905-ben indultak meg a munkálatok.⁸² Két évvel később adták át a Madéfalva–Gyergyószentmiklós-szakaszt, majd 1908-ban indult a Déda–Gyergyószentmiklós-szakasz kiépítése,⁸³ amelyet egy év alatt sikerült befejezni,⁸⁴ s ez azt is jelentette a helyiek számára, hogy a közlekedés gyorsabbá és olcsóbbá vált.⁸⁵ Ennek köszönhetően hamar eltűntek a már említett gyümölcszállító szekerek és tutajosok, s a termények szállítása már vasúton zajlott. Mivel azonban a külföldről, távolabbi vidékekről behozott tetszetősebb, olcsóbb áruval szemben a helyi termelők nem vehették fel a versenyt, a helyi gyümölcsfélék termesztése az első világháború kitörése előtti években fokozatosan visszaszorulni látszott, s a vármegye területe ismét a felvásárló szerepét vette magára.

A Monarchia idején a fürdőélet is fellendült Csík vármegyében. A fürdőtelepeken nyaraló vagy kezelésben részesülő megszálló vendégek a helyi kereskedők számára is fontos vásárlói réteget jelentettek. Tusnádfürdőről jegyezték fel például, hogy a fürdővendégek igényeinek kielégítésére „a kereskedők egy párszor rendeltek Szegedről, Kecskemétről és Debrecenből barackot, dinyét, cseresznyét”,⁸⁶ melyet vasúton szállítottak. A vasúton érkező árucikkek – így a ritka déli gyümölcsök is – minden érintett település boltjában megjelentek, és a helyiek ugyanazt vásárolhatták, mint a nagyvárosok lakói.⁸⁷

A vasúthálózat kiépítése – meg kell jegyeznünk – nem csak negatív hatást gyakorolt a helyi gyümölcskultúra kibontakozására, hiszen a MÁV által elterjesztett títustervekben nagy figyelmet fordítottak a környezet kialakítására és egységesítésére is. A vasutak megnyitása után az állomásokon fásítást kezdeményeztek.⁸⁸ A Csiki Gazda 1900-ban arról számolt be, hogy a vasútállomások közelében gyümölcsfákat kívántak telepíteni. Annak fontosságát, hogy a gyümölcsfák telepítését a közszemlére inkább kitett vasúti megállóhelyek és őrházak mellett szorgalmazta az államvasutak csíkszeredai osztálymérnöksége, abban látta a cikk szerzője, hogy az esztétikai látványon túl a gyümölcsfák megbecsülésére is ráirányítja a székely ember figyelmét: „A vasút környékén ültetett gyümölcsfák szigorúbb és éberebb felügyelet alatt állván, az előforduló szokásos prédálások szigorúbb megtorlásával, majd lassan-lassan leszokik a mi népünk is ősi rossz hajlamairól.”⁸⁹

⁷⁸ Uő: *Vasútvonaltervek és -építkezések Csík vármegyében a dualizmus korában.* = *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2005.* I. Főszerk. Murányi János. Csíksz. 2005. 69.

⁷⁹ Uo. 70.

⁸⁰ Uo. 71.

⁸¹ XIV. tc. A magyar királyi államvasutak hálózatának kibővítéséről, vasuti és más beruházásokról, valamint a szükséges költségek engedélyezéséről. I. fejezet. A magyar királyi államvasutak hálózatának kibővítéséről és más vasuti beruházásokról. 1–3, 6. §. 1904.

⁸² Gidó Csaba: *Vasútvonaltervek és -építkezések Csík vármegyében a dualizmus korában.* = *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2005.* I. Főszerk. Murányi János. Csíksz. 2005. 73.

⁸³ Uo. 74.

⁸⁴ Uo. 75.

⁸⁵ Tarisznyás Márton: *Bevezetés.* = Uő: *Gyergyó történeti néprajza. Tíz tanulmány.* Buk. 1982. 16.

⁸⁶ Tusnádi Élthes Gyula: *i.m.* 1.

⁸⁷ Gidó Csaba: *A vasút szerepe Csíkszereda város fejlődésében a 19–20. század fordulóján.* = *A Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2007–2008.* Szerk. Murányi János. Csíksz. 2008. 128.

⁸⁸ Sári Zsolt: *A vasút fénykora – a vidék modernizációja.* Szentendre 2011. 47.

⁸⁹ Sz. n.: *Gyümölcsfák a vasút mellett.* Csiki Gazda XIV(1900). 6. sz. 91.

Gyümölcsstermesztési törekvések Csík vármegye területén 1940–1945 között

Az eddig felvázoltak alapján elmondható, hogy az egykori Csík vármegye területén a gyümölcsstermesztés valóban a 19–20. század fordulójára érte el virágkorát, kisebb hanyatlás csak a vasúthálózat kiépítése miatt következett be. Sajnos e gyors ütemű, ígéretes haladást a múlt század elején egy bő két évtizedig tartó nagyobb törés-mozzanat is utolérte. Trianon Erdély gyümölcscsészetének is idegen rendelkezést szabott, megváltoztatva haladásának irányát és eszmeiségét. Az anyaországtól való bő két évtizedes elszakadás a gyümölcsstermesztés terén akkora sebet ejtett, hogy az 1941-ben kiadott, Beke László szerkesztette *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai* címmel ellátott térképlapokon Csík vidékét már mint harmadrangú hűvös, ömlesztett téli almát termő hegyvidéki tájat sem tüntették fel.⁹⁰ Ezért is meglepő, hogy a negyvenes években Csíkszentgyörgyön még mindig működött a négy ipari méretű székelyföldi gyümölcscsaszalók egyike.⁹¹

A helyi értelmiség természetesen továbbra sem volt hajlandó feladni fél évszázad kitaró munkáját, s minden erejét bevetve a sajtót is felhasználta arra, hogy a gyümölcscsészet ügyének felkarolására, annak fontosságára felhívja a helyi lakosok figyelmét. A korabeli sajtóból van tudomásunk Szőke Mihály kezdeményezéséről, aki egy csíkszépvízi példa alapján buzdította a gazdákat gyümölcscsfaültetésre.⁹² A figyelemfelhívó cikk nem maradt válasz nélkül. Szőke Mihály írására Budapestről érkezett reakció a Csíki Lapok egykori szerkesztőjétől, Tusnádi Élthes Gyulától, aki a negyvenes években a magyar fővárosban mint jogász, egyetemi tanár tevékenykedett. A szerző cikkében tovább boncolgatta a csíki gyümölcsstermesztés lehetőségeit és szükségességét, a hidegtűrő fajták ültetésének és a gyümölcs táplálkozásba való beillesztésének fontosságát, az egészségre gyakorolt jótékony hatásait, a külföldi példák felelevenítését. „Oly időket élünk, amikor gyors tettekre és nem ügyirattologatásokra van szükség.” – írta a cikk szerzője.⁹³

Az egykori vármegye területén található falvakban a gyümölcsstermesztés a 19. század végighe hasonló lendületet az ún. „kicsi magyar világ” idején, a negyvenes évek első felében látszott venni, amikor is a második bécsi döntés értelmében a vizsgált régió egy rövidebb ideig ismét az anyaországhoz csatolódt, s így a gyümölcsstermesztés előmozdítása terén zajló állami kezdeményezésekbe is ismét bekapcsolódhatott.

Ekkor rendezték be például Csíkszeredában a m. kir. földművelésügyi miniszter fennhatósága alá tartozó mintegy negyven alsófokú állami téli gazdasági iskola egyikét,⁹⁴ ahol – mint M. Kir. Téli Gazdasági Iskola és Mezőgazdasági Szaktanácsadó Allomásban – két éven át, heti 2-2 elméleti órában oktatták a *Kertészet, szőlőművelés és borászat* című tantárgy keretében a gyümölcsstermesztést is az érdeklődőknek.⁹⁵ A tantárgynál használatos hivatalos tankönyvek alap-

⁹⁰ *Mezőgazdaságunk irányításának alapjai*. Szerk. Beke László. Bp. 1941. 23–25.

⁹¹ Uo. 26. A települést a 19. században „szép harmatú Szentgyörgynek” nevezték kiterjedt és kiváló minőségű termést hozó gyümölcscsösei miatt (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismeri szempontból*. II. Pest 1869. 38.)

⁹² Szőke Mihály: *Ültessünk több gyümölcscsfa! (Példa egy szépvízi gyümölcscsösi)*. Csíki Lapok LIV(1942). 39. sz. 4.

⁹³ Tusnádi Élthes Gyula: *i. m.* 1.

⁹⁴ *Mezőgazdasági szakoktatásunk kialakulása, fejlődése és mai helyzete*. Össz. Csiki László. Bp. 1941. 122.

⁹⁵ Uo. 125.

ján azt is rekonstruálni tudjuk, hogy a képzésre beiratkozott fiatal fiúk a gyümölcsstermesztés tematikán belül milyen ismereteket szerezhettek e gazdasági ágról.⁹⁶ Mivel az alsófokú téli gazdasági iskolák közül harmincnegyz – köztük a csíkszeredai is – állami támogatással a m. kir. földművelésügyi miniszter fennhatósága alatt működött, berendezett népkönyvtárába bekerültek, így a csíki parasztemberekhez is elérhető közelségbe kerültek a Budapesten kiadott legfontosabb szakkönyvek.⁹⁷

A szakoktatás beindulásával párhuzamosan újabb csemetekertek, faiskolák létrehozásán igyekeztek a régió vezetői. A megyeszékhelyen, Csíkszeredában a megyei gazdasági egyesület terjedelmes területet vásárolt meg arra a célra, hogy azt gyümölcsfaiskolának berendezze s onnan jelképes összegért vagy ingyen a megyei szükségletet fedezze.⁹⁸ Az örmény származású Vákár P. Artúr mint magyar királyi kormányfőtanácsos is mindent elkövetett Gyergyószentmiklósnak a magyar kormány általi anyagi támogatása, a gazdasági fellendítés érdekében, s Vákár József plébánoshoz címzett egyik levelében is a következőkre hívta fel a figyelmet: „A román megszállás ideje alatt nem létesült Faiskola Szentmiklóson, jóllehet a kertekben mind 30-40 esztendő fák vannak, amelyek néhai Csergő Vencel, Csíky Dénes és Orel Máté buzgalmát dicsérik.”⁹⁹

Bár rövid idő (négy év) alatt a gyümölcsstermesztés előmozdítása terén több új eredmény is elkönnyvelhetett a térség, ez a haladás sem tarthatott sokáig, hiszen a század közepére ismét Romániához csatolták Erdélyt, és mint magyar közigazgatási egység Csík vármegye megszűnt létezni.

„If Only all Counties Would Do the Same...” Pomology Efforts in the Old Ciuc (Csík) County between 1876-1918 and 1940-1945.

Keywords: pomology, cultural history, Ciuc (Csík) county, Transylvania

The historical Seat of the Székely Land, with its settlements along the headwaters of Mureş and Olt and its affluents, at the East border of Transylvania, between 1876-1918 and 1940-1945, was a county of Hungary. Even nowadays, in the public opinion, the high mountains and woodlands of Ciuc are inappropriate for pomology. The author in his study takes in consideration the pomology efforts of the mentioned years. His cultural history review lightens the fact, that despite the general opinion, the spreading of rational pomology of the old Ciuc County hold the first place not only in Transylvania, but in the whole country. This fact can be also found in the letters of the greatest pomologist of the time, Máté Bereczki from Mezőkovácsháza, who after seeing the initiatives from Ciuc, wrote with hanker: „If only all counties would do the same (...) our inland pomology would revive in only a few decades.”

⁹⁶ Sz. n.: *Gazdaságtan. Kertészet, szőlőművelés és gyümölcsstermesztés*. Bp. 1940. (A M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium Gazdasági Szakkönyvei 8.) 87–172; Sz. n.: *Gazdasági alapismeretek. Kézikönyv a m. kir. téli gazdasági tanfolyamok hallgatói részére*. Bp. 1940–1941. (A m. kir. földművelésügyi miniszter kiadványai 2.) 390–419.

⁹⁷ Bővebben lásd Nagy Zsolt: *i.m.* 370.

⁹⁸ Vitos Mózes: *i.m.* 118–119.

⁹⁹ Garda Dezső: *Gyergyói örmények könyve*. II. Bp. 2007. 314.